

БОЛАЛАР ҲУҚУҚЛАРИНИНГ РАҚАМЛИ ҲИМОЯСИГА ОИД НАЗАРИЙ ТУШУНЧАЛАР ВА УЛАРНИНГ МАЗМУН-МОҲИЯТИ

Абдурахмонов Абдуазим Равшанбек ўғли

Аннотация

Ушбу тезисда «бола», «кибермуҳит», «ҳуқуқ» ҳамда «болаларнинг кибермуҳитдаги ҳуқуқлари» каби муҳим ҳуқуқий тушунчаларнинг мазмун-моҳияти атрофлича таҳлил қилинган. Ишда халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар, хорижий давлатлар (АҚШ, Буюк Британия, Франция, Германия, Япония ва МДҲ мамлакатлари) қонунчилиги ва миллий норматив-ҳуқуқий база нормалари қиёсий-ҳуқуқий жиҳатдан ўрганилган. Шунингдек, етакчи олимлар ва замондош тадқиқотчиларнинг (Ж. Тобин, М. Фриман, Ж. Фортин ва бошқ.), шунингдек, сунъий интеллект тизимларининг (Gemini, ChatGPT) концептуал қарашларига муаллифлик муносабати билдирилган. Тадқиқотда «болаларнинг кибермуҳитдаги ҳуқуқлари» ва «болаларнинг рақамли ҳуқуқлари» тушунчалари ўртасидаги фарқли ва ўхшаш жиҳатлар 7 та асосий мезон бўйича тизимлаштирилиб, уларнинг умумий ва махсус категориялар сифатидаги нисбати назарий жиҳатдан асослаб берилган.

Калит сўзлар: бола ҳуқуқлари, кибермуҳит, кибермакон, ахборот-коммуникация технологиялари, рақамли ҳуқуқлар, шахсга доир маълумотлар, рақамли дахлсизлик, муомала лаёқати.

Аннотация

В данной работе проведен комплексный юридический анализ понятий «ребенок», «киберсреда», «право» и «права детей в киберсреде». В исследовании осуществляется сравнительно-правовой анализ норм международно-правовых актов, законодательства зарубежных стран (США, Великобритании, Франции, Германии, Японии, государств-

участников СНГ) и национальной нормативно-правовой базы Республики Узбекистан. Подробно рассмотрены концептуальные взгляды ведущих ученых (Дж. Тобин, М. Фриман, Дж. Фортин и др.), а также подходы систем искусственного интеллекта (Gemini, ChatGPT). Особое внимание уделено разграничению понятий «права детей в киберсреде» и «цифровые права детей». На основе 7 ключевых критериев обосновано соотношение данных правовых категорий как общего и частного, а также раскрыты особенности юридической трансформации традиционных прав ребенка в условиях развития информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова: права ребенка, киберсреда, киберпространство, информационно-коммуникационные технологии, цифровые права, персональные данные, цифровая неприкосновенность, правоспособность.

Annotation

This study provides a comprehensive legal analysis of the concepts of “child”, “cyber environment”, “law”, and “children's rights in the cyber environment”. The research conducts a comparative legal analysis of international legal instruments, the legislation of foreign countries (USA, UK, France, Germany, Japan, CIS states), and the national legal framework of the Republic of Uzbekistan. It examines the conceptual views of leading legal scholars (J. Tobin, M. Freeman, J. Fortin, etc.) as well as theoretical definitions generated by artificial intelligence models (Gemini, ChatGPT). Furthermore, the paper establishes a clear theoretical distinction between "children's rights in the cyber environment" and "children's digital rights" across seven key legal criteria, defining their relationship as general and specialized categories in the context of ongoing digital transformation and cybersecurity challenges.

Keywords: children's rights, cyber environment, cyberspace, information and communication technologies, digital rights, personal data, digital privacy, legal capacity.

“Бола” тушунчасига оид илмий-амалий қарашлар хилма-хилдир, хусусан, Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги декларацияга кўра, бола туғилган пайданоқ исм ва фуқаролик ҳуқуқига эга бўлиши керак¹. БМТ Бош Ассамблеясининг 1989 йил 20 ноябрдаги 44/25-сонли резолюцияси билан қабул қилинган “Бола ҳуқуқлари тўғрисида”ги конвенцияга кўра, болага нисбатан қўлланиладиган қонун бўйича вояга етиш ёши эртароқ белгиланган бўлмаса ўн саккиз ёшга тўлмаган ҳар қандай инсон тушунилади². Ўзбекистон қонунчилигига кўра, бола (болалар) ўн саккиз ёшга тўлгунга (вояга етгунга) қадар бўлган шахс (шахслар)³. Ж. Тобин фикрича, бола ягона универсал ҳуқуқий субъект бўлиб, у биологик жиҳатдан балоғатга етиш босқичида, ижтимоий ва психо-эмоционал жиҳатдан мустақил фуқаролик мақомига ўтиш даврида бўлган ва автоном ҳуқуқлардан фойдаланишда давлат муҳофазасига эҳтиёж сезувчи шахсдир⁴. М. Freeman фикрича, бола фақатгина “келажакдаги катта одам” (future adult) эмас, балки ҳозирги вақтда ўз манфаатлари, шаъни, иродаси ва алоҳида субъектив ҳуқуқларига эга бўлган тўлақонли ижтимоий ва ҳуқуқий субъектдир⁵. Фил Жонс ва Сю Велч фикрига кўра, бола мустақил ижтимоий ва маданий мақомга эга бўлган, унинг ҳуқуқлари фақат катталар томонидан белгиланадиган ҳимоя ва васийлик билан чекланмайдиган, балки жамиятда мустақил ижтимоий агент (жараёнларнинг тўлақонли иштирокчиси) сифатида ўз қарашлари ва манфаатларига эга бўлган шахсдир⁶. Ўзбекистон қонунчилигига кўра, кибермакон – ахборот

¹ Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги декларация. БМТ Бош Ассамблеясининг 1959 йил 20 ноябрдаги 1386 (XIV)-резолюцияси // БМТ Бош Ассамблеясининг расмий ҳисоботлари. Ўн тўртинчи сессия. – Нью-Йорк, 1959.

² БМТ Бош Ассамблеясининг 1989 йил 20 ноябрдаги 44/25-сонли резолюцияси билан қабул қилинган “Бола ҳуқуқлари тўғрисида”ги конвенция // <https://www.ohchr.org/sites/default/files/crc.pdf>.

³ Ўзбекистон Республикасининг “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида” 2008 йил 7 январдаги ЎРҚ–139-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁴ Tobin J. The UN Convention on the Rights of the Child: A Commentary. – Oxford: Oxford University Press, 2019. – 1872 p. // <https://academic.oup.com/oxford-law-pro/book/57312>.

⁵ Freeman M. The Rights and Wrongs of Children. – London: Frances Pinter (Publishers) Ltd, 1983. – 295 p. // <https://brill.com/display/book/edcoll/9789004261495/B9789004261495-s011.xml>.

⁶ Jones P., Welch S. Rethinking Children’s Rights: Attitudes in Contemporary Society. – London: Bloomsbury Academic, 2010. – 232 p. // <https://www.bloomsbury.com/uk/rethinking-childrens-rights-9781350001244/>.

технологиялари ёрдамида яратилган виртуал муҳит⁷ тушунилади. Бунда, кбермуҳит айнан ушбу технология ёки технологиялар натижасида вужудга келади.

Х.Т.Одилқориев фикрича, ҳуқуқ давлат томонидан ўрнатиладиган ва қўриқланадиган, мамлакат аҳолисининг умумий ва шахсий манфаатларини ифодаловчи ва ижтимоий муносабатларни давлат томонидан тартибга солиш воситаси сифатида амал қилувчи умуммажбурий ҳуқ-атвор қоидалари тизимидир⁸. **Г. Гроций** фикрича, ҳуқуқ шахсга хос бўлган шундай маънавий (ахлоқий) фазилат (хусусият)ки унинг кучи билан бирор-бир нарсага қонуний равишда эгалик қилиш ёки у ёки бу тарзда ҳаракат қилиш мумкин бўлади⁹. **Х. Кельзеннинг** фикрича, ҳуқуқ – бу инсон ҳуқ-атворининг мажбурловчи тартиби, яъни санкциялар кўринишидаги мажбурлов ҳаракатларини назарда тутувчи нормалар тизимидир¹⁰. **Болаларнинг кибермуҳитдаги ҳуқуқлари тушунчаси ҳақида илмий-назарий қарашлар** ҳам хилма-хилдир, хусусан, **БМТнинг** “Бола ҳуқуқлари тўғрисида”ги конвенцияда болаларнинг рақамли дунёдаги ҳуқуқлари тилга олинмаган, балки бола ҳуқуқлари умумий тарзда баён этилган¹¹. **Ф. Жаффе** фикрича, болалар хавфсиз рақамли муҳитда ўқиш ва ўйнаш имкониятига эга бўлишлари керак¹². Ушбу тоифадаги шахсларнинг вояга етганларга нисбатан жисмоний, ақли, физиологик, психологик ва бошқа жиҳатлари бўйича ожизроқ эканлиги сабабли мазкур фикрларга қўшилган ҳолда, кибермуҳит ва рақамли муҳит ўзаро фарқ қилишини, рақамли муҳит, кибермуҳитнинг бир қисми эканлигини унутмаслик зарурлигини инобатга олишимиз даркор. Фикримизча,

⁷ Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁸ Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent. «Adolat», 2018. – 169 b

⁹ Grotius H. De jure belli ac pacis libri tres (О праве войны и мира). – Москва: Ладомир, 1994. – 868 с.

¹⁰ Kelsen H. Pure Theory of Law (Reine Rechtslehre, 2nd ed. 1960). Translated by M. Knight. – Berkeley: University of California Press, 1967. – 358 p.

¹¹ <https://news.un.org/ru/story/2021/04/1400342>.

¹² <https://news.un.org/ru/story/2021/04/1400342>.

болаларнинг кибермухитдаги ҳуқуқлари – бола тоифасидаги шахсларнинг кибермухитда ёки у билан боғлиқ ҳолатда пайдо бўладиган ҳуқуқларидир ҳамда у **болаларнинг киберҳуқуқлари** ҳам дейилади. Болаларнинг рақамли ҳуқуқи ва болаларнинг кибермухитдаги ҳуқуқлари ўзаро бир хил тушунча эмас.

Шунга кўра, болаларнинг кибермухитдаги ҳуқуқлари болаларнинг рақамли ҳуқуқларидан қуйидагича фарқ қилади:

биринчидан, ҳуқуқий қамрови жиҳатидан, болаларнинг кибермухитдаги ҳуқуқлари кенгроқ тушунча ҳисобланади. Чунки у болага тегишли бўлган барча ҳуқуқ, эркинлик ва қонуний манфаатларнинг ахборот-коммуникация технологиялари воситасида шакллланган кибермухитда амалга оширилиши, таъминланиши ва ҳимоя қилиниши билан боғлиқ муносабатларни қамраб олади. Болаларнинг рақамли ҳуқуқлари эса рақамли технологиялар, тармоқлар, тизимлар, платформалар, хизматлар, сунъий интеллект, алгоритмлар ва бошқа рақамли воситаларнинг қўлланилиши ёки уларнинг таъсири натижасида ҳуқуқнинг вужудга келиши, ўзгариши ёки махсуслашиши билан бевосита боғлиқ бўлган ҳуқуқларни ифодалайди;

иккинчидан, ҳуқуқнинг шаклланиш асосига кўра, болаларнинг кибермухитдаги ҳуқуқлари, асосан, боланинг анъанавий ва универсал ҳуқуқларининг янги технологик мухитда амалга оширилиши билан намоён бўлади. Масалан, ахборот олиш, таълим олиш, фикр ва сўз эркинлиги, мулоқот қилиш, иштирок этиш ҳамда дам олиш ҳуқуқлари кибермухитда амалга оширилганда улар болаларнинг кибермухитдаги ҳуқуқлари сифатида намоён бўлади. Бунда ушбу ҳуқуқларнинг мавжудлиги рақамли технологиянинг пайдо бўлишига боғлиқ эмас. Аксинча, болаларнинг рақамли ҳуқуқлари муайян ҳуқуқнинг рақамли технологиялар таъсири остида янги мазмун касб этиши ёки янги юридик имконият билан тўлдирилиши натижасида шаклланади;

учинчидан, ҳуқуқнинг объекти жиҳатидан, болаларнинг кибермуҳитдаги ҳуқуқлари ушбу муҳитдаги кенг доирадаги ижтимоий ва ҳуқуқий муносабатларни қамраб олса, рақамли ҳуқуқлар муайян рақамли объект, жараён ёки технологик механизм билан бевосита боғлиқ бўлади. Хусусан, рақамли шахсият, шахсга доир маълумотлар, биометрик маълумотлар, геолокация маълумотлари, рақамли профил, алгоритмик қарорлар, тавсия тизимлари, сунъий интеллект томонидан қайта ишланадиган маълумотлар каби объектлар рақамли ҳуқуқларнинг махсус объектини ташкил этади;

тўртинчидан, ҳуқуқнинг технологик шартланганлиги даражасига кўра, болаларнинг кибермуҳитдаги ҳуқуқлари рақамли технология мавжуд бўлган шароитда амалга оширилаётган умумий ҳуқуқларни ҳам қамраб олади, рақамли ҳуқуқлар эса ўзининг мазмун-моҳияти ва амалга ошириш механизми жиҳатидан рақамли технологияларга функционал жиҳатдан боғланган бўлади. Масалан, боланинг онлайн таълим олиш ҳуқуқи кибермуҳитда амалга оширилаётган таълим ҳуқуқидир, алгоритм томонидан автоматлаштирилган таълимий баҳолаш қарорини тушуниш, унга эътироз билдириш ёки уни инсон томонидан қайта кўриб чиқишни талаб қилиш ҳуқуқи эса рақамли технология таъсирида махсуслашган рақамли ҳуқуқ сифатида намоён бўлади;

бешинчидан, юридик мазмунининг ўзгариш хусусиятига кўра, болаларнинг кибермуҳитдаги ҳуқуқлари мавжуд ҳуқуқларнинг янги муҳитда амалга ошиш шаклини ифодалаши мумкин, рақамли ҳуқуқлар эса айрим ҳолларда мавжуд ҳуқуқларнинг технологик трансформацияси натижасида янги мустақил ҳуқуқий имконият сифатида шаклланади. Масалан, шахсий ҳаёт дахлсизлиги анъанавий ҳуқуқ бўлгани ҳолда, геолокация маълумотларининг махфийлиги, алгоритмик профиллашдан ҳимоя, рақамли унутилиш ёки автоматлаштирилган қарорни

тушунтиришни талаб қилиш каби ҳуқуқий имкониятлар рақамли технологиялар таъсирида ушбу ҳуқуқнинг янги мазмун ва кафолатлар билан махсуслашган шакллари;
олтинчидан, ҳуқуқларнинг субъект ва мажбур субъектлари доираси жиҳатидан, болаларнинг кибермуҳитдаги ҳуқуқларини таъминлашда давлат билан бир қаторда ота-она, таълим муассасалари, ахборот-коммуникация технологиялари провайдерлари, рақамли платформалар, ахборот тизимлари операторлари, сунъий интеллект тизимларини ишлаб чиқувчи ва улардан фойдаланувчи субъектлар ҳам иштирок этади. Рақамли ҳуқуқларда эса мазкур субъектларнинг мажбуриятлари муайян технологик жараён ёки рақамли объект билан боғланган ҳолда янада конкретлашади;

еттинчидан, ҳуқуқларнинг ривожланиш истикболи нуқтаи назаридан, болаларнинг кибермуҳитдаги ҳуқуқлари нисбатан барқарор ҳуқуқий тизимни ташкил этса, уларнинг рақамли ҳуқуқлари ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши билан доимий равишда янги мазмун билан бойиб, янги турдаги ҳуқуқий имкониятларнинг шаклланишига олиб келади. Бугунги кунда рақамли махфийлик, рақамли шахсият, алгоритмларнинг шаффофлиги ва автоматлаштирилган қарорлардан ҳимоя каби ҳуқуқлар долзарб бўлса, келгусида нейрон маълумотларни ҳимоя қилиш, когнитив автономия, мия-компьютер интерфейсларидан фойдаланишда розилик, рақамли эгизак шахсиятнинг дахлсизлиги, сунъий равишда шакллантирилган рақамли шахсиятни ҳимоя қилиш ва бошқа ҳуқуқларнинг шаклланиши эҳтимолдан холи эмас.

Шу тариқа, болаларнинг кибермуҳитдаги ҳуқуқлари кенг ҳуқуқий категория сифатида боланинг кибермуҳитда амалга ошираётган ёки ушбу муҳит таъсирига тушаётган барча ҳуқуқ, эркинлик ва қонуний манфаатларини қамраб олса, болаларнинг рақамли ҳуқуқлари махсуслашган ҳуқуқий категория сифатида рақамли технологияларнинг

мавжудлиги, қўлланилиши ёки таъсири туфайли вужудга келадиган, ўзгарадиган ёхуд янги мазмун билан бойийдиган ҳуқуқ, эркинлик, қонуний манфаатлар ва уларни таъминлаш кафолатларини ифодалайди. Шунга асосан, **ҳар бир рақамли ҳуқуқ боланинг кибермуҳитдаги ҳуқуқлари тизимида намоён бўлиши мумкин, бироқ боланинг кибермуҳитдаги ҳар бир ҳуқуқини рақамли ҳуқуқ деб эътироф этиш мумкин эмас.** Зеро, айрим ҳуқуқлар рақамли технологиялар пайдо бўлишидан олдин ҳам мавжуд бўлиб, кибермуҳитда фақат уларни амалга ошириш шакли, усули ва кафолатлари ўзгаради. Шу сабабли болаларнинг кибермуҳитдаги ҳуқуқлари ва рақамли ҳуқуқлар ўртасидаги муносабатни **умумий ва махсус категориялар нисбати** сифатида баҳолаш мақсадга мувофиқ.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги декларация. БМТ Бош Ассамблеясининг 1959 йил 20 ноябрдаги 1386 (XIV)-резолуцияси // БМТ Бош Ассамблеясининг расмий ҳисоботлари. Ўн тўртинчи сессия. – Нью-Йорк, 1959.
2. БМТ Бош Ассамблеясининг 1989 йил 20 ноябрдаги 44/25-сонли резолуцияси билан қабул қилинган “Бола ҳуқуқлари тўғрисида”ги конвенция // <https://www.ohchr.org/sites/default/files/crc.pdf>.
3. Модельный закон «Об уполномоченном по правам ребенка», принятый в качестве приложения к постановлению Межпарламентской Ассамблеи государств — участников Содружества Независимых Государств от 14 ноября 2025 года № 59-7 // https://iacis.ru/baza_dokumentov/modelnie_zakonodatelnie_akti_i_rekomendatsii-mpa-sng/modelnie_kodeksi_i_zakoni.
4. Межпарламентская Ассамблея государств — участников Содружества Независимых Государств Модельный Закон «Об основных гарантиях прав ребенка в государстве» //

https://iacis.ru/baza_dokumentov/modelnie_zakonodatelnie_akti_i_rekomendatsii-mpa-sng/modelnie_kodeksi_i_zakoni.

5. Модельный закон «Об основных гарантиях прав ребенка в государстве», принятый на четырнадцатом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств — участников СНГ постановлением № 14-9 от 16 октября 1999 года // https://iacis.ru/baza_dokumentov/modelnie_zakonodatelnie_akti_i_rekomendatsii-mpa-sng/modelnie_kodeksi_i_zakoni.

6. African Charter on the Rights and Welfare of the Child, adopted at the Twenty-sixth Ordinary Session of the Assembly of Heads of State and Government of the Organization of African Unity in 1990 // https://au.int/sites/default/files/treaties/36804-treaty-0014_-_AFRICAN_CHARTER_ON_THE_RIGHTS_AND_WELFARE_OF_THE_CHILD_E.pdf.

7. European Convention on the Exercise of Children's Rights, No. 160 of the European Treaty Series, adopted by the Council of Europe on 25 January 1996 // <https://rm.coe.int/european-convention-on-the-exercise-of-children-s-rights/1680a40f72>.

8. Minimum Age Convention, 1973 (No. 138) of the International Labour Organization // https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C138.

9. Covenant on the Rights of the Child in Islam, adopted by Resolution OIC/OCI-I32/2005/LEG/RES/FINAL at the 32nd Session of the Council of Foreign Ministers of the Organisation of Islamic Cooperation in 2005 // <https://www.refworld.org/legal/agreements/oic/2005/19313>.

10. Российская Федерация. Об основных гарантиях прав ребенка в Российской Федерации: Федеральный закон от 24.07.1998 № 124-ФЗ // Собрание законодательства РФ. — 1998. — № 31. — Ст. 3802. //

https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19558/8ecbe3314ad9e500bfb90273b6c736f7e0e78429/.

11. Standing Committee of the National People's Congress. Law of the People's Republic of China on the Protection of Minors (2020 Revision). – Beijing: China Legal Publishing House, 2020. // <https://www.chinajusticeobserver.com/law/x/minors-protection-law-20201017>.

12. United States Congress. Children's Online Privacy Protection Act of 1998 (15 U.S.C. §§ 6501–6506). – Washington D.C.: U.S. Government Publishing Office, 1998. – P. 1–6. // <https://www.ftc.gov/legal-library/browse/statutes/childrens-online-privacy-protection-act>.

13. France. Code civil (Légifrance). – Paris: Direction de l'information légale et administrative, 2023. // https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000032207650.

14. United Kingdom. Children Act 1989. – London: The Stationery Office Ltd (TSO), 1989. – Chapter 41. – P. 1–118.

15. Deutschland. Social Code (Sozialgesetzbuch) – Book VIII: Child and Youth Welfare (SGB VIII) in the version published on 11 September 2012. – Berlin: Bundesministerium der Justiz, 2012. – BGBl. I S. 2022. – S. 1–45. // https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_8/SGB_8.pdf.

16. Japan. Child Welfare Act (Act No. 164 of May 12, 1947, as amended). – Tokyo: Ministry of Justice, Japanese Law Translation Database System, 2021. // <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/11/en>.

17. Республика Казахстан. Закон «О правах ребенка в Республике Казахстан» от 8 августа 2002 года № 345-III // Ведомости Парламента РК. – 2002. – № 17. – Ст. 152. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345_.

18. Кыргызская Республика. Кодекс Кыргызской Республики о детях от 10 июля 2012 года № 100 // Эркин Тоо. – 2012. – № 63. – Ст. 2. // https://continent-online.com/document/?doc_id=31223299&mode=p&page=3#pos=597;-142.

19. Республика Таджикистан. Закон РТ «О защите прав ребенка» от 18 марта 2015 года № 1196 // Ахбори Маҷлиси Оли Республика Таджикистан. – 2015. – № 3. – Ст. 201. // https://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=74545.

20. España. Ley Orgánica 1/1996, de 15 de enero, de Protección Jurídica del Menor. – Madrid: Boletín Oficial del Estado (BOE), 1996. – № 15. – P. 1–25. // <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1996-1069>.

21. Ўзбекистон Республикасининг “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида” 2008 йил 7 январдаги ЎРҚ–139-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

22. Tobin J. The UN Convention on the Rights of the Child: A Commentary. – Oxford: Oxford University Press, 2019. – 1872 p. // <https://academic.oup.com/oxford-law-pro/book/57312>.

23. Freeman M. The Rights and Wrongs of Children. – London: Frances Pinter (Publishers) Ltd, 1983. – 295 p. // <https://brill.com/display/book/edcoll/9789004261495/B9789004261495-s011.xml>.

24. Jones P., Welch S. Rethinking Children’s Rights: Attitudes in Contemporary Society. – London: Bloomsbury Academic, 2010. – 232 p. // <https://www.bloomsbury.com/uk/rethinking-childrens-rights-9781350001244/>.

25. Fortin J. Children’s Rights and the Developing Law. – 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 804 p. // <https://www.amazon.ca/Childrens-Rights-Developing-Jane-Fortin/dp/0521698014>.

26. Михайлова И.А. Гражданско-правовой статус несовершеннолетних: монография. – Москва: Юрлитинформ, 2009. – 280 с.

27. Нечаева А.М. Правовой статус ребенка: историко-правовой аспект // Государство и право. – Москва, 2018. – № 4. – С. 78–86.
28. Archard D. Children: Rights and Childhood. – 3rd ed. – London: Routledge, 2015. – 288 p. // <https://www.routledge.com/Children-Rights-and-Childhood/Archard/p/book/9780415724869>.
29. UN Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment № 25 (2021) on children's rights in relation to the digital environment, 2 March 2021, CRC/C/GC/25. // <https://digitallibrary.un.org/record/3906061?v=pdf>.
30. International Organization for Standardization. ISO/IEC 27032:2023. Cybersecurity – Guidelines for Internet security. – 2nd ed. – Geneva: ISO/IEC, 2023. – 64 p. // <https://www.iso.org/standard/76070.html>.
31. Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
32. Wiener N. Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1948. – 212 p.
33. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent. «Adolat», 2018. – 169 b
34. Grotius H. De jure belli ac pacis libri tres (О праве войны и мира). – Москва: Ладомир, 1994. – 868 с.
35. Kelsen H. Pure Theory of Law (Reine Rechtslehre, 2nd ed. 1960). Translated by M. Knight. – Berkeley: University of California Press, 1967. – 358 p.
36. Hart H.L.A. The Concept of Law. – 2nd ed. – Oxford: Clarendon Press, 1994. – 315 p.
37. Алексеев С.С. Общая теория права: Учебник. – 2-е изд. – Москва: Проспект, 2008. – 576 с.
38. Основы государства и права: учебник / отв. ред. А. В. Корнев. – М.: Проспект, 2022. – 360 с.

39. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
40. <https://news.un.org/ru/story/2021/04/1400342>.
41. <https://news.un.org/ru/story/2021/04/1400342>.
42. Чеботарева А.А. Научно-методологические основы правового обеспечения информационной безопасности несовершеннолетних в Российской Федерации: Дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.14. – Москва: Российский государственный университет правосудия, 2018. – 485 с.
43. Гусева И.А. Гражданско-правовая защита прав несовершеннолетних в сети Интернет: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Москва: Московский государственный юридический университет имени О.Е. Кутафина (МГЮА), 2021. – 215 с.
44. Ўзбекистон Республикасининг “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида” 2008 йил 7 январдаги ЎРҚ–139-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
45. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
46. Волкова Н.В. Защита персональных данных несовершеннолетних в условиях развития цифровой экономики: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2022. – 204 с.
47. Алимова Г.А. Вояга етмаганларнинг ҳуқуқларини фуқаролик-ҳуқуқий муҳофаза қилишни такомиллаштириш: Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Тошкент: ТДЮУ, 2021. – 162 б.
48. Бурьянов М.С. Цифровые права ребенка. (Аспирантура, Бакалавриат, Магистратура). Монография. – М.: Русайнс. 2023 г., – С.: 294.